

Київська Академія 22 (2025): 143–178.

<https://doi.org/10.18523/1995-025X.2025.22.143-178>

<https://ka.ukma.edu.ua>

Ігор Букало

Анальфabetи у Підкамінському домініканському конвенті наприкінці XVII — у XVIII ст.

У статті розглянуто освітні компетенції ченців Підкамінського домініканського конвенту на основі зафіксованих форм особистого завірення записів у Книзі професій. Виявлено, що 20% домініканців у цьому конвенті не володіли латиною, а послуговувалися польською. 4,5% були анальфabetами, про що свідчить їх невміння підписатися та завірення запису рівнораменним хрестом. Про це ж, для окремих осіб, говорять супровідні записи такого самого змісту. Особливої уваги у дослідженні приділено самій Книзі професій, простежено час та механізми формування документа, особливості формулярів записів та джерельний потенціал. Констатовано, що всі анальфabetи були конверсами, проаналізовано формування цієї категорії домініканців у спільноті. Окрему увагу зосереджено на афіліації неписьменних кандидатів: їхньому географічному та, почасти, соціальному походженню; особливостям випробувального терміну чи новіціату (встановлено випадки трирічного новіціату, що вказує на ігнорування норм постанов генеральних капітул про максимальний дворічний термін). Простежено вікові характеристики анальфabetів: вік вступу до спільноти, стаж конверсів, час служіння, тривалість життя. З'ясовано, що конверси були маломобільними, а часто взагалі не міняли місця свого служіння. Розглянуто особливості духовної та освітньої формацій анальфabetів, зокрема те, що конверси зазвичай здобували освіту перед складанням професій, натомість пізніше виконували фізичну працю в монастирі. Проаналізовано домініканську освітню модель, що дало підставу розцінити освітні студії у Підкамінському конвенті як спрямовані на інші категорії домініканців, а відтак, констатовано, що орден, хоч і обмежував кількість конверсів-анальфabetів, проте все ж сприймав їх за невід'ємну частину тогочасної спільноти Підкамінського конвенту.

Ключові слова: домініканці, Підкамінський конвент, конверси, анальфабети, освіта, Руська домініканська провінція св. Яцека, монастир.

У XVII–XVIII ст. Підкамінський домініканський конвент був одним з найчисельніших не тільки у Руській провінції св. Яцека (тут він поступався лише Львівському монастирю Божого Тіла), але й загалом у всіх чоловічих монастирях Речі Посполитої. Наприклад, станом на 1766 р. у Львівському монастирі мешкало 110 осіб, а у Підкамінському — 86¹. Проте Підкамінська спільнота була неоднорідною не тільки через різне соціальне походження ченців, але й через відмінність їхніх освітніх рівнів.

Дослідження освітніх компетенцій домініканського чернецтва належить до загальної проблематики поширення грамотності не тільки як уміння писати та читати, але й під кутом зору певного соціального процесу². Студії над історією знання, поширенням ідей та грамотністю посідають чи не ключове місце у сучасній міждисциплінарній гуманітаристиці³. Увагу дослідників привертає, хоч і меншою мірою, проблема неосвіченості: чи не основним критерієм для визначення неосвіченості населення Речі Посполитої стали студії над його неписьменністю⁴. Показовою у цьому напрямку є робота Томаша Вісліча, де автор, визначаючи рі-

¹ Ігор Букало, «Монаша спільнота Підкамінського домініканського конвенту згідно з каталогом ченців Руської провінції св. Яцека 1766 р.,» *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях* 4 (2023–2024): 125–129; його ж, «Руська домініканська провінція св. Яцека у 1760–1780-х роках: адміністративний поділ та кількісний склад конвентів,» *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»* 35 (2025): 131–133.

² Steven Cowar, *The Growth of Public Literacy in Eighteenth-Century England* (London, 2012), 86–90.

³ Пітер Берк, *Нові підходи до історіописання* (Київ: Ніка-Центр, 2010), 187–215.

⁴ Wacław Urban, «Umiejętność pisania w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku,» *Przegląd Historyczny* 68 (1977): 231–257; tenże, «Sztuka pisania w województwie krakowskim w XVII i XVIII wieku,» *Przegląd Historyczny* 75 (1984): 39–82; Andrzej Wyczański, «Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia. Próba oceny umiejętności pisania szlachty województwa krakowskiego w drugiej połowie XVI w.,» w *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, pod red. A. Wyczańskiego (Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976), 1: 27–55.

вень письменності міщан та селян у XVII–XVIII ст., пов’язує його з практиками релігійної побожності та християнського доброчестя, тобто з впливом Контрреформації на теренах Східної Європи та з поширенням нових освітніх практик: проповідей, катехизації тощо⁵. Західні освітні ініціативи на теренах Східної Європи, зокрема на українських землях, досліджує Людмила Посохова. На основі аналізу діяльності православних колегіумів, приватних та церковних книгозбірень, авторка аргументує приналежність українських теренів до європейського інтелектуального простору, хоч поширення тут письменності й носило дещо запізнілий характер⁶.

Варто також відзначити побутування кількох підходів до вивчення як письменності, так і неписьменності (*history of literacy, literacy studies*). Їх у своїй книжці детально характеризує Максим Яременко, зазначаючи, що дослідження шкільництва, поширення букварів чи аналіз нормативних розпоряджень щодо запровадження певних освітніх практик розкриває не повністю стан фактичної письменності населення⁷. Зокрема, недавно запроваджений аналіз підписів дає можливість це побачити не *de jure*, як у випадку з розпорядженнями та наказами, а *de facto*, і власне за умінням поставити підпис Яременко визначає письменність українських посполитих XVIII ст.⁸ Такий самий підхід на основі полтавського актового матеріалу застосував у своєму дослідженні Юрій Волошин⁹, чим аргументував помилковість думки про загальну письменність мешканців Гетьманщини у XVIII ст.

Історія освіченості домініканців ранньомодерної доби також має чималу історіографію. Зокрема, залишається актуальною монографія Хуга Попа ще першої половини XX ст. про структури й

⁵ Tomasz Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2001), 83–88.

⁶ Людмила Посохова, *На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII — на початку XIX ст.* (Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011), 31–50.

⁷ Максим Яременко, «Академіки» та Академія. *Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст.* (Харків: Акта, 2014), 332–333.

⁸ Там само, 332–354.

⁹ Юрій Волошин, «Письменність серед мешканців Полтави другої половини XVIII століття (за матеріалами Румянцевського опису),» *Київська Академія* 5 (2008): 143–154.

освіченість домініканських спільнот¹⁰. Варто згадати про концептуально і методологічно важливу працю американського ченця ордену проповідників Августина Томпсона¹¹. Є також низка досліджень про освіченість домініканців Речі Посполитої, наприклад, стаття Єжи Фляги про освіту в контексті студій монашої чи інтелектуальної формації у конвентах¹², а також нарис Кшиштофа Качмарека, де освітні компетенції чернецтва розглянуто крізь призму щоденного життя у домініканських конвентах¹³.

Очікувано, що в історіографії здебільшого зосереджувалися на дослідженні елітарних, а відтак найбільш освічених домініканців, тобто магістрів та лекторів теології¹⁴. Зазвичай вони розпочинали свої студії ще перед вступом до конвенту (наприклад, Александр Бергоф перед вступом до Підкамінського монастиря навчався у Львові і був писарем при шляхетському дворі¹⁵), далі проходили всі освітні рівні у монастирях провінції і закінчували генеральними студіями у Підкамені чи Львові. Підкамінський конвент забезпечував повний цикл освітньої формації — від конвікту (алюмнату) до конвентуальної школи, згодом — формальних, матеріальних і, нарешті, генеральних студій. Врешті, домініканці могли завершувати освіту й поза межами Речі Посполитої, найчастіше в орденських освітніх інституціях Рима чи Неаполя. Особливістю Підкамінського конвенту була окрема стипендія Антонія Вележинського з Брикова для навчання одного ченця що-

¹⁰ Hugh Pope, *Dominican Lay-Brothers* (Rugeley: Hawkesyard priory, 1907).

¹¹ Augustine Thompson, *Dominican Brothers Conversi, Lay, and Cooperator Friars* (Chicago: New Priory Press, 2017).

¹² Jerzy Flaga, «Formacja kandydatów do zakonów w XVII i XVIII w.,» *Roczniki Humanistyczne* 38 (2) (1990): 79–117; tenże, «Z problematyki formacji intelektualnej kandydatów do zakonów w XVIII wieku. Organizacja i funkcjonowanie studiów retoryki,» *Zeszyty Naukowe KUL* 35 (1–2) (1992): 63–64.

¹³ Krzysztof Kaczmarek, *Życie codzienne w klasztorze dominikanów w Brzegu* (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów W Drodze, 2024), 79–81.

¹⁴ Robert Świętochowski, «Szkolnictwo teologiczne dominikanów,» *Dzieje teologii w Polsce* 2 (1975): 212–285.

¹⁵ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (далі — PAU i PAN), kr. 1064, «Панієтник Aleksandra Berhoha, zakonnika z klasztoru dominikanów w Podkamieniu, z lat 1658–1725, pszetlumaczony z łaciny pszcz Sadoka Barącza w 1858 r.,» k. 3–7.

річно у колегіумі св. Томи Аквінського у Римі¹⁶. Загалом же діяльність освічених ченців є добре дослідженою завдяки залишеним ними текстам: щоденникам чи спогадам, трактатам, конспектам лекцій та проповідям; її добре зафіксовано і в актах провінційних та генеральних капітул¹⁷.

Якщо ж ідеться про неосвічених ченців, то цій проблемі присвячено небагато праць, і то здебільшого дотичних православних та унійних обителей¹⁸. Натомість невивченими залишаються найменш грамотні чи взагалі неписьменні ченці, адже вони апріорі не могли залишити рукописної спадщини, а через свою маргінальність у домініканських спільнотах рідко фігурували в актах провінційних капітул. Діяльність таких монахів у джерелах зафіксовано фрагментарними згадками у статистичних звітах, списках ченців чи внутрішній монастирській документації¹⁹.

¹⁶ PAU i PAN, kr. 1064, k. 3–7. Див. також: Robert Świątochowski, Adam Chruszczewski, «Polonia Dominicana apud extraneos,» W *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972* (Warszawa: Wyd-wo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975), 467–554; Ігор Букало, «Виховні ідеали Підкаміньського алюмнату: аналіз “Інструкції” 1730 р.,» *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 40 (2024): 49–63.

¹⁷ Детальніше у: Cyprian Jan Wichrowicz, *Słownik polskich pisarzy dominikańskich* (Kraków, 2012). Див. також: Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (далі — APPD), sygn. S44\11a-c, «Madura, R. F. Acta Capitulum Provinciae Russiae. AB A. 1598–1772. Volumen V. Romae» [Maszynopis].

¹⁸ Максим Яременко, *Київське чернецтво* (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007), 125–128; Олег Дух, *Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період* (Львів: Видавництво УКУ, 2017), 306–308; Вадим Ададуrow, «Обитель як освітня корпорація,» у *На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі*, ред. Альфредас Бумблаускас та Ігор Скочилиас (Львів: Український католицький університет, 2019), 207–212; Іван Альмес, *Від молитви до освіти: Історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст.* (Львів: Український католицький університет, 2021), 87–90.

¹⁹ З аналогічною проблемою стикаються дослідники головню через брак джерел чи їх фрагментарність. Див. принаймні схоже методологічно та фактографічно дослідження Віталія Михайловського, що стосується середньовічних писарів земських судів Руського та Подільського воєводств: Віталій Михайловський, «Єдиногоги нашого Середньовіччя. Писарі земських судів Руського та Подільського воєводств у 1434–1500 роках,» *Київська Академія* 21 (2024): 95–164.

Окремо варто коротко порівняти Підкамінь з іншими монастирями Речі Посполитої та Європи. На аналогічну неграмотність чи то пак неписьменність натрапляємо практично по всіх католицьких чернечих орденах. Прояви недостатньої грамотності або й загалом її відсутності стосуються передусім представників другого стану духовенства, що у кожному з орденів мали виразні правові норми. Схожа за нормативною базою до домініканських конверсів, категорія насельників цистерціанських братів менших або братів-лаїків (відомих також як брати-бородачі²⁰, з англ. «barbati» та «laici») також була практично неписьменною, а свідчення про них дійшли лише з ретроспективи цистерціанських *literati*. Цю різницю вдало продемонстрував Джеймс Франс²¹, пояснюючи аналіфabetизм передусім різними правовими нормами проживання у монастирях. Автор наголошує, що початково категорії конверсів було взагалі заборонено читати і зберігати книги²², адже вони призначалися «до плуга та мотик», тоді як ченці — до молитви. Наводячи приклади подвійних структур в одному монастирі, Франс наголошує на рівності цих груп насельників (окрім свячень), що визначало побут, молитовні та освітні практики в монастирях Скандинавії у пізньому Середньовіччі та Ранньомодерному часі²³. Тут же він наводить докази того, що категорія конверсів початково сформувалася у цистерціанців як наслідок пропагування ідеалу фізичної зайнятості монахів, що його згодом перейняли мендиканти — «жебрущі» католицькі ордени, для яких, звісно, володіння землею та маєтками початково не було пріоритетним²⁴.

²⁰ Таке означення неодмінно свідчить про зовнішні ознаки конверсів, що відрізняло їх від ченців не тільки особливістю габіту, але й носінням бороди. Детальніше див.: James France, *The Cistercians in Scandinavia* (Kalamazoo: Cistercian Publications, 1992), 144–145; James France, *Separate but Equal. Cistercian Lay Brothers 1120–1350* (Collegeville, Liturgical Press, 2012), 57–75.

²¹ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 144–158; France, *Separate but Equal*, 57–58.

²² France, *The Cistercians in Scandinavia*, 146; France, *Separate but Equal*, 57–58. Згодом цю норму переглянуть, бо вже у ранньомодерний час джерела фіксують переписувачів книг серед конверсів, див.: France, *The Cistercians in Scandinavia*, 148.

²³ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 144–158.

²⁴ *Ibid.*, 145.

Томас Олафлін показує поширення грамотності як окремого соціального процесу на прикладі ірландських монастирів — спочатку шляхом запозичення, а згодом продукування (переписування) тут книг; на його думку, цей процес був пропорційним наростанню кількості книг у монастирях, і його інтенсифікація також припадала на ранньомодерний період²⁵. Тож анальфabetи у спільноті Підкамінського конвенту аж ніяк не являли собою чогось особливого, загалом уписуючись у загальноєвропейську практику католицьких чернечих орденів із служінням неписьменних представників другого стану духовенства, конкретно у домініканців — конверсів.

Книга професій та особливості завірення записів анальфabetами

Серед чималого масиву джерел з історії ранньомодерного Підкамінського конвенту на окрему увагу заслуговує «*Liber professionis...*», або ж Книга професій²⁶, де фіксували складання вічних обітів домініканськими професами. У Підкамінському монастирі така книга провадилася з 1654 р., хоч конвент приймав нових кандидатів практично з початку свого існування, ще з 1620-х рр.²⁷ Аналіз збереженої книги дозволяє припускати, що її було створено у середині XVIII ст., адже записи від 1654 р. до 1740-х рр. виконано за єдиним формуляром з невеликими розбіжностями, а головне — одним почерком: очевидно, укладення цієї редакції спиралося на попередні списки чи якісь посторінкові записи. Ймовірно, цим укладенням займався монастирський хроніст та архіваріус

²⁵ Thomas O'Loughlin, «Monasteries and manuscripts: the transmission of Latin learning in early medieval Ireland,» In *Information, Media and Power through the Ages* (Dublin: University College Dublin Press, 2001), 46–64.

²⁶ APPD, sygn. Pk 27, ««Liber Professionis Fratrum Ordinis Praedicatorum ab Anno 1654» ad annum 1929».

²⁷ APPD, Pr 17, «Ordo Fratrum Professorum Sacri Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacinthi ab A. D. MDCIII — ad 1688»; «Obitus Venerabilium PP. Ac FF. Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacinthi Ab Anno Domini 1619 — ad 1677». Початкове опрацювання цього документа здійснене у: Tetiana Shevchenko, «Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI — 1. połowa XVII wieku),» W *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej* (Kraków: Esprit, 2009), 169–192.

Августин Філіпович, який першим в історії конвенту виконував такі функції після їхнього запровадження у 1733 р.²⁸ Натомість наступні професії, що їх регулярно складали до 1780-х рр., записано різними почерками та з помітними особливостями формулярів.

Книга професій збереглася в давній обкладинці; її текст охоплює 215 сторінок, хоч окремі сторінки наприкінці книги порожні (204–205, 213–215), а останні (210–215) пронумеровано олівцем як продовження загальної нумерації. Джерело містить інформацію про ім'я та прізвище, час прийняття професії, а від середини XVIII ст. — дату запису до книги про складання професії. Окремо вказано осіб, які засвідчували прийняття професії: здебільшого це магістри новіціату, проте трапляються випадки засвідчення пріором або субпріором. Початково, згідно з формуляром кінця XVII — першої половини XVIII ст., фіксувалися також вік професа та місце й рік прийняття домініканського габіту; пізніше цю інформацію не нотували. До книги внесено також кілька записів із супровідною інформацією, як-от: постановами генеральних капітул щодо новіціату (180–181), чи повідомленнями про провінційні капітули (112–113, 120–121, 159–160). В окремих записах формуляра не дотримано — зокрема стосовно винятків, що полягали в зміні юрисдикції конвентів, тощо.

За період XVII–XVIII ст. у Книзі професій міститься 442 записи: 354 латиною (80%), решта польською мовою. Більшість складених професій завірено наприкінці особистим підписом професа чи скороченням «mrr» (*manu propria* — з лат. «рукою власною»). Польськомовні 88 записів (20%) належать особам, що не володіли латиною²⁹, причому 19 серед них³⁰ завірено знаком рівнораменного хреста або таким самим знаком із нотаткою про невміння професа писати. Загалом це означає, що 4,5% професів були аналь-

²⁸ Sadok Barącz, *Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu* (Tarnopol: Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1870), 216

²⁹ Цікавою виглядає вибірка осіб, які користувалися польською мовою для запису своєї професії, завіряючи його особистим підписом, проте не знали латини. До цієї категорії професів, вважаємо, логічно буде застосувати поняття *грамотні*, тобто такі, які не були достатньо освіченими, тобто не володіли латиною, але вміли писати та послуговувалися польською мовою.

³⁰ 19 записів, проте йдеться про 20 осіб, адже один запис є спільним для двох братів.

фабетами. Власне це й становить чи не основну джерельну базу мого дослідження, яке, за допомоги залучення додаткових індексів та каталогів, має на меті простежити діяльність анальфabetів у конвенті.

Для верифікації залучено такі додаткові джерела, як індекси домініканців другої половини XVIII ст., зокрема каталог ченців за 1766 р., де міститься кілька згадок про ченців-анальфabetів та подано їхні стислі характеристики³¹. Окремі згадки є і в каталозі ченців 1775 р.³², а доволі фрагментарні нотатки — в актах провінційних капітул Руської провінції св. Яцека³³. Окремо варто наголосити на важливості для дослідження каталогу домініканців Польської, Руської та Литовської провінцій, укладеного Садоком Барончем (ОР) у 1887 р., де, окрім відомих документів (тієї-таки Книги професій), використано на сьогодні втрачені джерела³⁴. Ще одним джерелом для дослідження стала провінційна книга покійних домініканців «*Liber Mortuorum...*», споряджена кількома укладачами у 1844 р.³⁵, що містить записи про покійних із зазначенням конвенту, в якому чернець помер та, ймовірно, був похований, і року його смерті. Така фіксація мала практичне значення для щоденних згадувань під час вранішньої молитви за померлих співбратів. Утім, вказані каталоги XIX ст. слугують лише для верифікації та доповнення, оскільки в них є неточності та помилки, та й сама інформація походить не «з першої руки».

У роботі здійснено спробу якомога більше дізнатися про осіб, записи про чий професії завірялися рівнораменним хрестом: встановити їхнє соціальне та географічне походження, особливості статусу в чернечій спільноті, можливості кар'єрного просування, а також рівень неграмотності, тобто чи були вони повними аналь-

³¹ APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1221–1287.

³² Archivio Apostolico Vaticano, Archivi Nuntiaturae Varsaviensis (далі — AAV-ANV), vol. 123, fol. 248–251 v.

³³ APPD, sygn. S44\11a-c, [по усьому тексту].

³⁴ APPD, [bez sygn.], «*Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithuaniae Mortuorum, conscriptus per Fr. Sadocum Barącz OP, 1887*». Дякую за копії окремих джерел д-ру Івану Альмесу та о. д-ру Мареку Мілавіцькому (ОР).

³⁵ APPD, sygn. Lw 302, «*Liber Memoriae Mortuorum seu Catalogus Defunctorum in Domino Religiosorum Patrum Fratrum ac Sororum S. Ordinis Praedicatorum in Provincia S. Hyacinthi in Russia*».

фабетами й чи могли навчитися писати та читати під час служіння. Окрему увагу приділено питанню про те, чи були спроби виправити неписьменність анальфабетів, а також про спосіб їх служіння у монастирях, що здебільшого полягав у фізичній праці.

Книга професій Підкамінського конвенту загалом дає відповідь на ці питання. До формуляру записів входять як обов'язкові частини, так і подеколи додаткова інформація. Записи велися від першої особи із зазначенням на початку імені та прізвища професа, хоч іноді, здебільшого у XVII ст., замість прізвища вказано місцевість його походження, а інколи місцевість слугує основою для прізвища (наприклад, *Jacubus de Zemboria* також фігурує як *Jakob Żemborski*³⁶, *Petrus de Konarzewo* як *Konarzewski*³⁷, *Albertus de Radwan* як *Radwanski*³⁸)³⁹. Лише в кількох випадках поряд із чернечим іменем фіксується світське. Далі від імені професа зазначається, що він складає професію у монастирі Діви Марії св. Рожанця без примусу, лише з доброї волі та «*miłocią Boską*»⁴⁰, і з такої самої доброї волі прийняв домініканський габіт, що зазвичай відбувалося за рік чи два перед складанням професії. Власне, прийняття габіту становило початок афіліації кандидата до чернечої корпорації, після чого він проходив випробувальний термін, тобто новіціят, а складена професія засвідчувала його успішне завершення. У кількох записах фіксується місце і час прийняття габіту, а також з чиїх рук він був наданий: зазвичай це робили пріори або субпріори від імені генерала ордену, тому в більшості записів названо того, хто тоді був генералом. Далі йдеться про місце та час складення професії і про зобов'язання професа дотримуватися правил ордену, що спиралися на вчення св. Домініка, регули св. Августина та фундаментальні постулати домініканців про дотримання чеснот послуху, вбогості та тілесної

³⁶ APPD, sygn. Pk 27, k. 1; Barącz, *Dzieje klasztoru*, 84.

³⁷ APPD, sygn. Pk 27, k. 4–5.

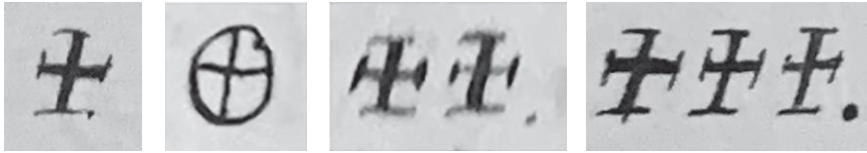
³⁸ Ibid., k. 18–19.

³⁹ Увагу до цього питання привернуто у: Henryk Gapski, «Przydatność ksiąg profesji w badaniach społecznych XVI i pierwszej połowy XVII wieku,» *Roczniki Humanistyczne* 38 (1976): 97–98.

⁴⁰ Дослівно: «Монастир Святої Гори Пресвятого Розарію», хоча основний монастирський костел посвячено під титулом Внебовзяття (Успіння) Діви Марії.

чистоти. Наприкінці запис, окрім професа, завіряв магістр новіціату, який власне й приймав професію.

Завірення анальфabetів відрізняються кінцевою формулою запису, адже найдавніші з них (три з кінця XVII ст. та два з початку XVIII ст.) для тих, хто не вмів підписатися, позначено лише знаком рівнораменного хреста, натомість усі наступні супроводжуються відповідним поясненням на кшталт: «Naco się podpis się nieumieiący pisać Znak krzyża Świętego Kładąc Działosię Dnia 5 Wrzesnia Roku 1717. Brat Kryszpin Thorzewski †»⁴¹; або: «Co dla lepszey wiary pisać nieumiejąc Ztwierdzamy położonemi Krzyżami ††»⁴²; «Na co się Podpisuię nie umieiący pisać Znak krzyża Świętego kładąc. Brat Krzysztoff Pniewski †»⁴³. Зрозуміло, це роз'яснення належало не професу, а магістрові новіціату.

Варіанти завірення анальфabetами записів складених професій

Варто звернути увагу на варіативність знаків хреста, зокрема те, що серед 19 випадків десять являють собою рівнораменний хрест, а сім — хрест, уписаний в коло. Подвійний запис, завірений двома рівнораменними хрестами, фіксує складання професій одразу двома братами — Чеславом Жешовським та Бонавентурою Торосовичом⁴⁴, а запис Корнелія Горецького — аж трьома рівнораменними хрестами⁴⁵ (див. Іл.). Послідовність використання знаків свідчить передусім про особливості формування самої книги, а особливості знаків не в останню чергу залежали від магістра новіціату, який фактично робив запис чи його пізнішу копію. Загалом Книга професій фіксує у чернечій спільноті 20 анальфabetів. Далі, за допомоги додаткових джерел, буде представлено загальний об-

⁴¹ APPD, sygn. Pk 27, k. 35–36.

⁴² Ibid., k. 46–47.

⁴³ Ibid., k. 52–53.

⁴⁴ Ibid., k. 46–47.

⁴⁵ Ibid., k. 33–34.

раз цієї частини спільноти Підкамінського конвенту та розглянуто особливості її побутування.

Анальфабети: походження, вік, статус та обов'язки у конвенті

Усі без винятку анальфабети у Підкамінському конвенті були конверсами (з лат. *covercio a saeculo* — відвернення від світу), тобто особами, що полишили світське життя, проте, вступаючи до конвенту, не ставали повноцінними ченцями. Згідно з постановами генеральних капітул, конверси належали до так званого другого стану чернецтва, чії обов'язки обмежувалися передусім фізичною працею, без залучення до освітніх та богословських практик⁴⁶. Зазвичай такими були люди старшого віку, здебільшого вихідці з сіл чи малих провінційних містечок, тому про їхні попередні освітні навички залишається тільки здогадуватися.

За браком джерельного матеріалу дізнатися про географію походження професів складно. Більшість, звісно, походила з сусідніх та навколишніх місцевостей. Зокрема, така інформація є стосовно п'ятох осіб: Томаш Корбачевський був уродженцем міста Томашів⁴⁷, Урбан Лашкевич походив з Бродів⁴⁸, а Регінал Костецький з Підкаменя⁴⁹. Натомість двоє професів були вихідця-

⁴⁶ Правові норми другого стану, а конкретно самих конверсів, детально регламентовані у конституціях ордену. Пор. конституцію, укладену Камілом Ясінським у першій половині XVII ст.: Camillus Iasinski, *W. Summarium Ordinationum Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum [...] a primo Capitulo [...] Bononiae 1220 celebrato, usque ad Capitulum Romanum 1629 [...] celebratum emanatarum* (Cracoviae: In Officina Antonij Rizzardis, 1638), 81–86.

⁴⁷ APPD, sygn. Pk 27, k. 22.

⁴⁸ Ibid., k. 16.

⁴⁹ Ibid., k. 47–48. Тут варто нагадати, що хоч раніше згадувалося про охрещення майбутнього професа у Підкамінському монастирському костелі, проте парафія була значно ширшою, а тому домініканець теоретично міг народитися у котромусь із навколишніх до Підкаменя сіл. Показовим у цьому відношенні є випадок з Маріаном Пруським, чие світське ім'я Александр. Згідно з метричним записом про хрещення, він народився у близькому до Підкаменя селі Вербівчик, але був охрещений у монастирському костелі, а відтак надалі місцем свого народження називав Підкамін. Запис у метриці з зазначенням на полях «*nobilium*» див.:

ми з центральних регіонів Речі Посполитої: Роман Огородзинський та Онуфрій Гарловський походили з Кракова⁵⁰. Варто додати, що під поняттям «Краків» тоді часто розуміли всю Малопольщу⁵¹. Обрання цими особами Підкаменя як конвенту для афіліації є показовим. Зрозуміло, що краківські домініканські конвенти та монастирі всієї Малопольщі були перенасиченими спільнотами, де не бракувало кандидатів, натомість афіліація до Підкаменя, з одного боку, створювала добру нагоду для кар'єри, а водночас, імовірно, ставила дещо менше вимог до кандидатів з огляду на відносно нижчий статус конвенту порівняно з Краківським чи Львівським монастирями. Загалом же випадки афіліації до Підкаменя кандидатів із центральних районів Польщі частіше траплялися пізніше, у середині XVIII ст.⁵²

Вік вступу конверсів до спільноти був відносно вищим порівняно з віковим цензом ченців, регламентуючись як мінімальний спочатку у 18, а згодом у 20 років⁵³. Загалом же конверси вступали до монастиря здебільшого у старшому віці. Для прикладу, наймолодшим до домініканської спільноти вступив Регіналд Костецький, який 22 листопада 1722 р., у віці щойно 18 років, склав професію, проте два роки перед тим уже провів у новіціяті, до якого, ймовірно, вступив 16-річним⁵⁴. Урбан Лашкевич з Бродів отримав габіт у 18 років (16 травня 1688 р.), але склав вічні обіти двома роками пізніше (16 травня 1690 р.), у віці 20 років⁵⁵. Еразм Підгурський отримав домініканський габіт у 1758 р., після двох років новіціяту, а склав професію 14 серпня 1760 р. у віці 27 років⁵⁶; у такому ж віці до спільноти вступив Фабіян Томашевський, склавши обітницю 18 травня 1781 р.⁵⁷ У 1757 р. прийняв габіт

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 301. sygn. 1079, «Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej», k. 23.

⁵⁰ APPD, sygn. Pk 27, k. 24–26.

⁵¹ Увагу до умовності поняття привернуто у: Gapski, «Przydatność ksiąg profesji,» 97–98.

⁵² Букало, «Монаша спільнота,» 125–129.

⁵³ Thompson, *Dominican Brothers Conversi*, 13–34; Виключно на «підкамінському матеріалі» це простежено у: Букало, «Монаша спільнота,» 129–131.

⁵⁴ APPD, sygn. Pk 27, k. 47–48; APPD, [bez sygn.], k. 391.

⁵⁵ APPD, sygn. Pk 27, k. 16; APPD, [bez sygn.], k. 391.

⁵⁶ APPD, sygn. Pk 27, k. 154; APPD, [bez sygn.], k. 552.

⁵⁷ APPD, sygn. Pk 27, k. 188; APPD, [bez sygn.], k. 695.

Егідій Росновський, що склав обітницю 31 серпня 1759 р., у віці 28 років⁵⁸. Марцел Троцький отримав габіт 31 січня 1683 р., після чого два роки пробув у новіціаті, а обітницю склав 31 червня 1685 р., у віці 37 років⁵⁹. Натомість, двоє осіб склали професії уже у віці після 40 років: ідеться про Якуба Смульського (47 років)⁶⁰ та Фердинанда Межиєвського (45 років)⁶¹. Найстаршим був Герменегілд Рудецький, який отримав габіт у 1754 р., склавши вічні обіти після дворічного новіціату 20 червня 1756 р., у віці аж 53 років⁶². Наведену статистику підтверджують й інші випадки вищого вікового рівня вступу конверсів до спільноти⁶³.

Стосовно перебування у новіціаті, то спершу випробувальний термін для кандидатів дорівнював одному рокові, згодом цю норму збільшили до двох років. Формально після дворічного випробувального терміну кандидат мусив або скласти професію, або покинути спільноту⁶⁴. Тимчасом четверо конверсів-анальфabetів перебували у новіціаті упродовж трьох років, складаючи обітницю після цього. Зафіксована наприкінці 1760 — на початку 1780-х рр. Книгою професій практика трирічного новіціату є доволі виразним свідченням загального ігнорування постанов генеральних та провінційних капітул і конституцій ордену⁶⁵.

⁵⁸ APPD, sygn. Pk 27, k. 153; APPD, [bez sygn.], k. 583.

⁵⁹ APPD, sygn. Pk 27, k. 11; APPD, [bez sygn.], k. 428.

⁶⁰ APPD, sygn. Pk 27, k. 173; APPD, [bez sygn.], k. 641.

⁶¹ APPD, sygn. Pk 27, k. 178; APPD, [bez sygn.], k. 460.

⁶² APPD, sygn. Pk 27, k. 143; APPD, [bez sygn.], k. 587.

⁶³ Букало, «Монаша спільнота», 129–131.

⁶⁴ Про особливості новіціату див.: Iasinski, W. *Summarium*, 247–260.

⁶⁵ Окрім анальфabetів, фіксується також доволі різний час перебування у новіціаті й інших кандидатів на вступ до Підкамінського конвенту. Для прикладу, Міхал Гарнуховський прийняв габіт 30 липня 1672 р., а вже за неповних два місяці склав вічні обіти — 29 вересня 1672 р. (APPD, sygn. Pk 27, k. 5); аналогічну ситуацію спостерігаємо у випадку з Антонієм Крупницьким, який 18 лютого 1679 р. отримав габіт, а 7 квітня цього ж року склав обіти (ibid., k. 8). Онуфрій Бобровський отримав габіт 17 червня 1700 р., а обіти склав лише 17 червня 1712 р., аж за 12 років (ibid., k. 29–30). Александр Рокіцький отримав габіт 22 липня 1705 р., а обітницю склав 28 серпня 1721 р., тобто аж за 16 років (ibid., k. 45–46). Схожим є і випадок Лукаша Єжерського, який перебував у новіціаті упродовж «pultzrecia roku», тобто два з половиною роки (ibid., k. 65).

Різноманітним був також період служіння конверсів-анальфбетів у конвенті. Інформацію про так званий чернечий стаж (тут: стаж конверсів) вдалося зафіксувати для 13 осіб, де він коливався від мінімального строку (для прикладу, Кришпін Тхожевський не прослужив навіть трьох років — від 5 вересня 1717 до 19 травня 1720 рр.⁶⁶, чи Кшиштоф Пневський — менше чотирьох років: від 6 лютого 1726 до 20 травня 1730 рр.⁶⁷) до доволі тривалого. Так, п'ятеро анальфбетів прослужили у монастирі понад 30 років: Якуб Смутьський, Марколін Кощеніч та Фердинанд Межиєвський — по 32⁶⁸, Корнелій Горецький — 34⁶⁹, а максимальний стаж конверса був у Егідія Росновського, що служив 36 років⁷⁰.

Важливо наголосити на малій мобільності конверсів між конвентами. Тоді як домініканці доволі часто міняли місце служіння, хоч і в межах своєї провінції⁷¹, то конверси були менш мобільними: очевидно, і з огляду на свій старший вік, і на господарську функцію, яку вони виконували. Для прикладу, Еразм Підгурський жив у Підкамені впродовж усього свого служіння: тут він прийняв професію у 1760 р., тут служив на час укладання каталогів 1766 та 1775 рр., у цьому ж монастирі помер 13 травня 1788 р.⁷² Схожа ситуація з Герменегілдом Рудецьким, який прийняв професію у Підкамені 1754 р. і тут же фіксується у 1766 та 1775 рр., щоправда під іменем Герменегілда Рудковського⁷³. Ймовірно, не змінював осідку впродовж свого короткого служіння Кшиштоф Пневський, адже місцем його смерті 20 травня 1720 р. був Підкамінь⁷⁴. Натомість Якуб Смутьський, прийнявши 1769 р. професію у Підкамені, станом на 1775 р. перебував у Чортківському монастирі, проте останні роки життя знову провів у Підкамені, де й помер 8 липня

⁶⁶ APPD, [bez sygn.], k. 693.

⁶⁷ Ibid., k. 551.

⁶⁸ Ibid., k. 460.

⁶⁹ Ibid., k. 234.

⁷⁰ Ibid., k. 583.

⁷¹ Про заборони та обмеження переміщень ченців між провінціями див.: Iasinski, W. *Summarium*, 17.

⁷² APPD, sygn. Pk 27, k. 154; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1244; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

⁷³ APPD, sygn. Pk 27, k. 143; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1243; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

⁷⁴ APPD, [bez sygn.], k. 551.

1801 р.⁷⁵ Далмат Шиманський був афілійований до Підкамінського конвенту у 1735 р., однак акти провінційних капітул згадують його такого, що помер 1758 р. у монастирі в Смалянах⁷⁶. Егідій Росновський вступив до Підкамінського монастиря 1759 р., але станом на 1766 р. фіксується у складі Кам'янецького, а 1775 р. — Барського домініканського конвенту; утім, своє служіння конверс закінчив знову в Підкамені 25 квітня 1795 р.⁷⁷ Загалом же восьмиро з-поміж афілійованих до Підкамінського конвенту анальфабетів померло у цьому ж монастирі й було тут поховано, троє закінчили служіння у Львівському конвенті (Кришпін Тхожевський⁷⁸, Чеслав Жешовський⁷⁹ і Марколін Кощеніч⁸⁰) та по одному — у вже згаданих монастирях у Смаланах та Барі (відповідно Далмат Шиманський⁸¹ і Корнелій Горецький⁸²). Добрим прикладом для порівняння мобільності конверсів та ченців може слугувати Александр Бергоф: афілійований до Підкамінського конвенту, він служив у семи монастирях провінції та змінював конвенти дев'ять разів упродовж життя⁸³.

Що ж стосується тривалості життя, то хоч є свідчення про конверсів, що померли замолоду (приміром, Регіналд Костецький — у 27 років⁸⁴), однак більшість анальфабетів помирало у віці понад 50 років, а найстаршим серед зафіксованих був Якуб Смульський, який помер у 79 років⁸⁵. Збереглася також єдина згадка про причину смерті: у записі про Фабіяна Томашевського під 8 жовтня 1805 р. вказано, що його розбив параліч⁸⁶.

⁷⁵ Ibid., k. 641; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

⁷⁶ APPD, sygn. Pk 27, k. 79; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 747; APPD, [bez sygn.], k. 687.

⁷⁷ APPD, sygn. Pk 27, k. 153; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1252; APPD, [bez sygn.], k. 583; AAV-ANV, vol. 123, fol. 244.

⁷⁸ APPD, [bez sygn.], k. 693.

⁷⁹ Ibid., k. 597.

⁸⁰ Ibid., k. 359.

⁸¹ Ibid., k. 687.

⁸² Ibid., k. 234.

⁸³ Увагу до цієї проблеми привернуто у: Ігор Букало, «Спогади Александра Бергофа (OP) (1658–1724 pp.): історія рукопису та життєпис автора», *Брідщина — край на межі Галичини і Волині* 15 (2024): 30.

⁸⁴ APPD, [bez sygn.], k. 360.

⁸⁵ Ibid., k. 641.

⁸⁶ Ibid., k. 695.

Вікові характеристики

№	Конверс	Час та місце народження	Час складення професії	Час та місце смерті
1.	Марцел Троцький	1648	31 червня 1685	1698 ⁸⁷ Підкамінь
2.	Урбан Ляшкевич	1670 Броди	16 травня 1690	
3.	Томаш Корбачевський	Томашів	16 грудня 1700	
4.	Роман Огороджинський	Краків	24 червня 1704	
5.	Онуфрій Гарловський	Краків	4 березня 1707	
6.	Корнелій Горецький		31 грудня 1715	13 грудня 1749 Бар ⁸⁸
7.	Кришпін Тхожевський		5 вересня 1717	19 травня 1720 Львів ⁸⁹
8.	Чеслав Жешовський		14 липня 1722	5 січня 1733 Львів ⁹⁰
9.	Бонавентура Торосович		14 липня 1722	
10.	Регіналд Костецький	1704 Підкамінь	24 листопада 1722	25 грудня 1731 Підкамінь ⁹¹
11.	Кшиштоф Пнівський		6 лютого 1726	20 травня 1730 Підкамінь ⁹²
12.	Симпліцій Бялошицький		26 травня 1726	
13.	Далмат Шиманський		17 квітня 1735	20 травня 1758 Смаляни ⁹³

⁸⁷ APPD, [bez sygn.], k. 428.⁸⁸ APPD, sygn. Lw 302, k. 352; APPD, [bez sygn.], k. 234.⁸⁹ APPD, sygn. Lw 302, k. 144; APPD, [bez sygn.], k. 693.⁹⁰ APPD, sygn. Lw 302, k. 9; APPD, [bez sygn.], k. 597.⁹¹ APPD, sygn. Lw 302, k. 364; APPD, [bez sygn.], k. 360.⁹² APPD, sygn. Lw 302, k. 145; APPD, [bez sygn.], k. 551.⁹³ APPD, [bez sygn.], k. 65.

№	Конверс	Час та місце народження	Час складення професії	Час та місце смерті
14.	Герменегілд Рудецький	1703	20 червня 1756	
15.	Егідій Росновський	1731	31 серпня 1759	(21) 25 квітня 1795 Підкамінь ⁹⁴
16.	Еразм Підгурський	1733	14 серпня 1760	13 травня 1788 Підкамінь ⁹⁵
17.	Якуб Смульський	1722	5 жовтня 1769	8 липня 1801 Підкамінь ⁹⁶
18.	Марколін Кощеніч		24 жовтня 1772	28 серпня 1804 Львів ⁹⁷
19.	Фердинанд Межисвський	1747	24 липня 1772	18 березня 1804 Підкамінь ⁹⁸
20.	Фаб'ян Томашевський	1754	26 травня 1781	8 жовтня 1805 Підкамінь ⁹⁹

Конверси проходили новіціят окремо від ченців, причому вже часто маючи певні професійні навички, що давало можливість відразу після складання обітниць приступати до фізичної праці теслями, ковалями, мулярами, бляхарями тощо. З огляду на постійну фізичну зайнятість їм було ніколи поліпшувати освітні навички, а крім того, вони мали вчитися ще перед складанням обітниць — на відміну від ченців, для яких складання професії відкривало нові можливості конвентуальних студій. За браком відповідної освіти, а особливо під час активних сезонних робіт, конверсів часто звільняли від обов'язку відвідувати меси. Натомість освітньою особливістю для них було зобов'язання упродовж перших пів року перебування у спільноті вивчити напам'ять три

⁹⁴ 21 квітня зазначено у: APPD, sygn. Lw 302, k. 116; 25 квітня у: APPD, [bez sygn.], k. 589

⁹⁵ APPD, sygn. Lw 302, k. 138; APPD, [bez sygn.], k. 552.

⁹⁶ APPD, [bez sygn.], k. 641.

⁹⁷ Ibid., k. 359.

⁹⁸ Ibid., k. 460.

⁹⁹ Ibid., k. 695.

обов'язкові молитви: *Pater Noster*, *Credo* та *Ave Maria* (Отче наш, Вірую та Богородице Діво), що становили основу середньовічного та ранньомодерного благочестя навіть серед мирян¹⁰⁰. Необхідним для практичного підрахунку кількохразових виголошень цих молитов був Розарій. Власне тому Розарій виступав як невід'ємний атрибут спочатку молитовних практик конверсів, а згодом — і елементом габіту, причому конверсам забороняли користуватися коштовним Розарієм із дорогого каміння, особливо з бурштину, а тому вони послуговувалися Розаріями, виготовленими з дерева¹⁰¹.

Габіт конверсів відрізнявся від того, який носили ченці: зазвичай він був чорного кольору, складався з довгої білої туніки, чорного широкого шкіряного пояса, а на поясі висів дерев'яний Розарій, що його конверси називали «*Pater Noster*»¹⁰². Чорний колір габіту був практичним, адже при фізичній праці він менше бруднився.

Важливим елементом повсякдення конверсів була меса. Навіть коли їх звільняли від богослужіння за потреби залучення до фізичної праці, часто й за межами конвенту, вони мусили приватно проказувати молитви за Розарієм, або, коли правили вечірню месу¹⁰³, молитися разом з іншими ченцями. Отож, попри відсутність певних освітніх вимог, зверталася увага на вміння конверсів співати месу і частково завчати її напам'ять, а відтак, більше уваги приділялося читанню, аніж умінню писати. Тому, принаймні теоретично, конверси могли набагато швидше оволодіти технікою читання, а не письма¹⁰⁴.

Провінційний уряд намагався регламентувати чисельність конверсів у домініканських спільнотах постановами про обме-

¹⁰⁰ Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie*, 83–88.

¹⁰¹ Детальніше про самих конверсів, їх особливість у домініканській спільноті див.: Thompson, *Dominican Brothers Conversi*, 13–17.

¹⁰² Ibid., 16–18.

¹⁰³ Зважаючи на обширність парафій, що утруднювало вірним відвідувати недільні меси, луцький єпископ Францішек Антоній Кобельський клопотався у 1747 р. перед папою Бенедиктом XIV про дозвіл для окремих парафій єпархії служити меси ввечері, тож власне тоді було дозволено пріорові Підкамінського конвенту служити вечірні меси. Див: Ludwik Królik, *Organizacja diecezji Łuckiej i Brzeskiej od XVI do XVIII wieku* (Liszki: Platan, 2017), 56.

¹⁰⁴ Thompson, *Dominican Brothers Conversi*, 18.

ження вступу осіб, які не приносили користі конвенту за браком відповідних навичок та вмінь¹⁰⁵. Натомість формування великих монастирських осередків, відпустових місць, будівництво великих фортифікаційних та культових споруд потребувало багатьох робочих рук та добрих технічних фахівців. Відтак, великі домініканські монастирі Руської провінції у складі своїх спільнот мали відносно помітну частину конверсів. У другій половині XVIII ст. частка конверсів у Підкамінському конвенті коливалася у межах 27%, тобто являла собою майже третину спільноти¹⁰⁶. Серед них, звісно, були люди з фаховою підготовкою: для прикладу, коваль Мартін Госікевич¹⁰⁷, столяр Євстахій Дзюбінський¹⁰⁸, тесля Еразм Підгурський¹⁰⁹. Наприкінці XVIII ст. Підкамінський конвент став великим землевласником, купивши кілька сіл та навіть містечко, тож конверси освоювали нові обов'язки адміністрування монастирських маєтностей. Зокрема, Фердинанд Межиєвський, хоч був анальфаветом, згадується як «procurator in Zarudie». На жаль, за браком додаткової інформації про його конкретні обов'язки в цьому маєтку доводиться тільки здогадуватися¹¹⁰.

Варто згадати, що вступ конверсів до домініканських конвентів зумовлювало не тільки покликання. Надлишок фахівців у світських цехах стимулював декого шукати альтернативну зайнятність. Своєю чергою, конвент міг запропонувати і зручніші умо-

¹⁰⁵ Ibid., 18–23.

¹⁰⁶ Букало, «Монаша спільнота,» 130.

¹⁰⁷ APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1243.

¹⁰⁸ Ibid., 1243.

¹⁰⁹ Ibid., 1244.

¹¹⁰ APPD, [bez sygn.], k. 460. Доволі детальний інвентар згаданого маєтку та історію його купівлі від родини Жевуських див. у монастирській хроніці кін. XVIII ст.: APPD, Pk 2, «Kronika klasztorna czyli «Dalsze Dzieje Świętej Góry Różańcowej Klasztoru WW. Xięży Dominikanów Prowincyi Ruskiej Świętego Jacka w Podkameniu od Roku 1788 do R. 1797 y daley Napisane Pod Przeorowstwem Przewielebnego Oycy Mikołaja Byliny S. T. P., który diebus Maij 97 obrany został Prowincyałem», k. 213–340. Про маєтності Підкамінського конвенту див.: Марек Мілавіцький, «Земельна власність домініканців з Підкаменя за даними «Майнового стану домініканський монастирів у 1922 році»,» *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях* 4 (2023–2024): 153–165.

ви, і безперервну зайнятість, а головне — безпеку та статус члена престижної чернечої корпорації¹¹¹.

Окремо слід наголосити, що у спільноті Підкамінського конвенту траплялися випадки неписьменності не тільки серед конверсів, але й серед ченців. За приклад може слугувати зафіксований у каталозі 1766 р. о. Тадеуш Джевіцький, який хоч і мав свячення, проте не вмів самостійно служити меси, бо мав погану пам'ять і був не в стані завчити складові богослужіння¹¹². У монастирській хроніці та каталогах натрапляємо на кілька згадок про крадіїв та осіб, що зловживали алкоголем, однак ці згадки настільки поодинокі, що можуть слугувати хіба доказом строкатості чернечої спільноти Підкамінського конвенту¹¹³.

Постає питання, чи могли конверси після вступу до монастиря навчитися читати та писати? У проаналізованій внутрішній монастирської документації наразі таких випадків не знайдено. Із проведених досліджень випливає, що вони мусили навчатися лише перед складанням професії, натомість після цього займалися винятково господарською та фізичною працею. Відтак, завірена анальфabetом професія радше свідчить про усталений порядок

¹¹¹ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 151.

¹¹² APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1240.

¹¹³ У 1731 р. відбулося пограбування монастиря братом Яном Кішлею з Яворова. Той не тільки викрав коштовності з монастиря, але й добрався до грошового депозиту Гелени Широнової у розмірі 3 000 зл. Обікравши кляштор, брат утік та був спійманий у Кракові, після чого «jako złoczyńca w kajdany okuty do Podkamienia przyprowadzony». Урятувало його тільки обрання нового пріора Вінцентія Спендовського, який відпустив злодія «na cztery wiatry». Див.: Barącz, *Dzieje klasztoru*, 209–210. Ще два цікавих сюжети стосуються ченців, яких було відправлено на студії закордон. Наприкінці XVII ст. до Рима поїхав Лео Руджинський, там втік з ордену, підробив документи та під іменем Домініка Гарбінського мешкав у Європі протягом 17 років. За спеціальним розпорядженням генерала ордену був розшукуваний, а згодом, приїхавши до Підкаменя, був тут упізнаний та схоплений 22 лютого 1709 р. Схожа пригода сталася з Піусом Доренговським, кліриком з Костянтинівського конвенту, який утік до Рима, там був схоплений та певний час утриманий у Колегії св. Томи Аквінського, проте з Підкаменя йому висилали кошти 29 жовтня 1773 р., що свідчить про підтримування з ним певних контактів. Див.: Świętochowski i Chruszczewski, «*Polonia Dominicana apud extraneos*,» 539, 545.

та відносно толерування їх невеликої/регламентованої частки в спільноті.

Серед основних чинників, що сприяли появі в конвенті 4,5% анальфabetів, можна виділити три фактори:

- соціальний фактор: вихідці з навколишніх сіл та містечок були неписьменними, бо не мали можливості здобути освіту;
- фактор, зумовлений практичними потребами Підкамінського конвенту як великого паломницького осередку, де поруч із освіченими ченцями було потрібно багато «спеціалізованих робочих рук», а відтак від певної частини кандидатів не вимагалось інтелектуальних здібностей, радше ставилися вимоги фізичної вправності та робочих навичок ковальства, столярства тощо, чим, до речі, можна пояснити набір кандидатів-спеціалістів з віддалених теренів, що тоді навіть не входили до юрисдикції Руської провінції;
- фактор структури чернечої спільноти, що фактично мінімізував освітню формацію конверсів через специфіку студій, які для них тривали лише перед складаннями вічних обітів, тоді як пізніше йшлося про фізичну працю, а складена професія просто підтверджувала толерування анальфabetів у спільноті.

Кожен із цих факторів рівноцінний, і їх не можна розглядати як такі, що функціонували окремо. Для прикладу, на початку XIX ст., коли від великого чернечого центру залишалися тільки згадки, потреби у значній кількості конверсів не було, бо, по-перше, конвент видозмінив свою діяльність, а по-друге, він не потребував багато фізичної праці. Тому станом на 1821 р. у спільноті Підкамінського конвенту вже не було не тільки анальфabetів, а й навіть жодного конверса, і спільнота складалася лише з шести отців та двох братів¹¹⁴. Тож, як бачимо, конвент толерував присутність анальфabetів у певній, визначеній постановами провінційних капітул, кількості у вигляді свого роду поступки потребам монастиря у фізичній праці для великої господарської інституції. Окремо постає питан-

¹¹⁴ APPD, Pk 3, «Kronika Klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkameniu od Roku 1800 rozpoczęta przez Księdza Sadoka Baręcza i doprowadzona przez jego następców do 1943 r.», k. 20.

ня, чи намагалися ченці подолати неграмотність серед старших віком, десь за 50 років, кандидатів. Про запровадження окремих студій для таких осіб невідомо, хоч у домініканській освітній практиці передбачалося *studium grammaticae* для неписьменних перед новіціятим або паралельно з ним¹¹⁵. Натомість ті форми освітніх практик, що діяли у Підкамінському конвенті, було спрямовано на цільові групи. Наприклад, алюмнат, як різновид домонаших студій, передбачав виховання та дисциплінування дітей збіднілої шляхти та діяв на засадах шляхетського конвікту¹¹⁶, а всі чернечі студії — від конвентуальних до генеральних — охоплювали тільки чернече середовище, а не конверсів-анальфabetів. Однак збільшення наприкінці XVIII ст. терміну новіціяту до трьох років вказує, з одного боку, на ускладнення для конверсів-анальфabetів набуття повноцінного членства у спільноті, а з другого — все ж може слугувати поштовхом до роздумів над формуванням для них жорсткіших відбіркових критеріїв.

Насамкінець не можна обійти увагою «репутації святості» конверсів-анальфabetів. Неписьменність не заважала цим населяникам конвенту набувати «святості». Попри їхню необізнаність з богословськими категоріями, чернечі хроніки нераз фіксують оповідки про сни та об'явлення конверсам, насичені спрощеними історіями з ділянки повсякденного життя та праці. Це надавало їм образу смиренного і тихого служіння та, як і ченцям, давало право на «святість життя»¹¹⁷.

Висновки

Чернеча спільнота Підкамінського конвенту у XVIII ст. була дуже строкатою за освітнім рівнем. Більшість ченців зазвичай проходили у Підкамені студії та були освіченими домініканськими *literati*, проте й серед них траплялися особи менш грамотні, що не володіли латиною, а на письмі послуговувалися польською мовою: частка таких становила близько 15%. Натомість орієнтовно

¹¹⁵ Philip Smith, «A Dominican Philosophy of Education,» In *Towards the intelligent use of liberty: Dominican Approaches in education* (Hindmarsh, S. Aust.: ATF Press, 2014), [27–46].

¹¹⁶ Букало, «Виховні ідеали».

¹¹⁷ France, *The Cistercians in Scandinavia*, 149.

4,5% спільноти були анальфабетами. Через свою маргінальність вони доволі слабо представлені у джерелах — здебільшого тільки у фрагментарних згадках в актовому матеріалі чи у внутрішній монастирській документації. Основним джерелом для їх вивчення є Книга професій середини XVII–XVIII ст.

Тут упродовж згаданого періоду зафіксовано 20 анальфабетів. Більшість з-поміж них походила з навколишніх міст та містечок — самого Підкаменя, Бродів чи Томашова, а декілька — з центральних регіонів Малопольщі та Кракова, зрозуміло, через перенасиченість кандидатів у тамтешніх домініканських конвентах. Усі анальфабети були конверсами, а тому вступали до конвенту у дещо старшому віці: максимальний вік вступу фіксується у 53 роки, що є найвищим показником не тільки для конверсів, але й для усієї спільноти. У монастирі ці особи займалися лише господарською фізичною роботою, бували ковалями, теслями, столярами, а один — навіть управлінцем монастирського маєтку. Вони доволі рідко змінювали місце служіння, а для кількох осіб Підкамінь залишався єдиним монастирем, де вони служили.

Освітні практики конверсів обмежувалися студіями під час новіціату, що традиційно тривали два роки, хоч наприкінці XVIII ст. зафіксовано проходження новіціату за трирічний термін. Після складення професії конверси займалися фізичною працею, тому можливість навчитися читати та писати уже протягом служіння для них була мінімальною, хоч теоретично вони могли оволодіти технікою читання, уживаного в месях. Молитовні практики конверсів-анальфабетів полягали у вивченні трьох основних молитов *Pater Noster*, *Credo* й *Ave Maria*, та їх моління за Розарієм.

Домініканці толерували присутність обмеженої кількості анальфабетів у спільноті як певну поступку необхідності фізичної праці у господарській діяльності великих монастирів. Завдяки цьому чиннику неписьменні конверси стали невід'ємною частиною чернечої спільноти Підкамінського домініканського конвенту другої половини XVII–XVIII ст.

Додаток

Анальфabetи у Підкаміньському конвенті згідно з Книгою професій¹¹⁸

№	Конверс	Час прийняття габіту	Тривалість новіціату	Складання професії ¹¹⁹	Завіряв складання професії	Спосіб засвідчення
1	2	3	4	5	6	7
1.	Марцел Троцький (Marcel Trocki) ¹²⁰	31 січня 1683 [конверс ¹²¹]	2,5 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wypełniwszy</i>	31 червня 1685 <i>mając lat 37</i> (Felician Kędzierzewski przeor)	Petrus Kanarzewski Subpr[ior] ¹²² . at M[a] g[iste]r Novit[iorum]. mp.	†

¹¹⁸ У таблицю внесено дані з Книги професій зі збереженням структури та форми записів. Окремі монастирські функції подано польською та латиною, відповідно до оригіналу. Скорочення розкрито у квадратних дужках. До імені кожного конверса додається посилання на всі віднайдені згадки про цю особу.

¹¹⁹ Дані внесено про час складання обітниць. Окремо наводиться запис «на чії руки» складалася професія, тобто хто її приймав. У більшості випадків це були пріори, за винятком двох вікаріїв, які тимчасово урядували у конвенті.

¹²⁰ APPD, sygn. Pk 27, k. 11; APPD, [bez sygn.], k. 428.

¹²¹ Приналежність до конверсів зафіксовано у: APPD, [bez sygn.], k. 428. Надалі цю інформацію відображено в першій та другій графі, згідно з формуляром запису. Якщо у Книзі професій про конверсів не йдеться, то у квадратних дужках подано джерело, де ця інформація була перевірена та підтверджена.

¹²² Тут варто зауважити, що у XVII ст., ймовірно через не до кінця усталену структуру чернечих урядів, у тому числі новіціату, часто професію завіряли не магістри новіціату, а пріори або субпріори. Показовими у цьому відношенні є найперші записи у Книзі професій.

1	2	3	4	5	6	7
2.	Урбан Ляшкевич з міста Бродів (Urban Laszkiewicz z Miasta Brodow) ¹²³	16 травня 1688 <i>habit</i> <i>konwierski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>proby</i> <i>wypełniwszy</i>	16 травня 1690 (Felician Kędzierzewski przeor)	Petrus Kanarzewski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	†
3.	Томаш Корбачев- ський з міста Томашова(Tomasz Korbaczewski z Tomaszowa Miasta) ¹²⁴	16 грудня 1698 <i>habit</i> <i>konwirski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wypełniwszy</i>	16 грудня 1700 (Tomasz Kruszewski przeor)	Innocentius Czeski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	†
4.	Роман з Кракова Огородзинський (Roman z Krakowa Ogrodzinski) ¹²⁵	24 червня 1703 <i>habit</i> <i>konwirski</i>	2 роки ¹²⁶ <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wypełniwszy</i>	24 червня 1704 (Tomasz Kruszewski przeor)	Petronius Kozackiewicz M[a]g[iste]r Novitorum mp.	†
5.	Онуфрій Гарловсь- кий з міста Кракова (Onufry Garłowski z Miasta Krakowa) ¹²⁷	4 березня 1705 <i>habit</i> <i>konwirski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wypełniwszy</i>	4 березня 1707 (Tomasz Kruszewski przeor)	Zacharias Sokołowski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	†

¹²³ APPD, sygn. Pk 27, k. 16; APPD, [bez sygn.], k. 391.

¹²⁴ APPD, sygn. Pk 27, k. 22; APPD, [bez sygn.], k. 391.

¹²⁵ APPD, sygn. Pk 27, k. 24; APPD, [bez sygn.], k. 503.

¹²⁶ Між часом отримання габіту та складанням професії пройшов один рік, проте у записі зазначено два роки випробувального терміну, що, вірогідно, свідчить про проходження конверсом окремих випробувальних практик до офіційного початку новіціату.

¹²⁷ APPD, sygn. Pk 27, k. 25–26; APPD, [bez sygn.], k. 220.

6.	Корнелій Горещкий (Korneli Gorecki) ¹²⁸	31 грудня 1713 <i>habet</i> <i>konwirski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wybywszy</i>	31 грудня 1715 (Tomasz Kruszewski przeor)	Marianus Pruski M[a] g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Naco iako nieumieięcy</i> <i>Pisma ręko Własną</i> <i>klade Znak krzyza</i> <i>Swętego †††</i>
7.	Кришпін Тхожевський (Kryszpin Thorzewski) ¹²⁹	5 вересня 1715 <i>habet</i> <i>konwierski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>wybywszy</i>	5 вересня 1717 (Tomasz Kruszewski przeor)	Dominicus Kondratowicz M[a] g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Nacosię podpis się</i> <i>nieumieięcy pisać</i> <i>Znak krzyza Swętego</i> <i>Kładąc Działosię</i> <i>Dnia 5 Wrzesnia Roku</i> <i>1717. Brat Kryszpin</i> <i>Thorzewski †</i>
8–9.	Два брати конверси Чеслав Жешовсь- кий, Бонавентура Торосович (Dwa Brata konwirsze CesławRzeszowski ¹³⁰ , Bonawentura Torosowicz) ¹³¹		2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby</i> <i>Zakonney</i> <i>uczynilismy</i>	14 липня 1722 (Tomasz Nowomieyski przeor)	Gabriel Izderbski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Co dla lepszey wiary</i> <i>pisać nieumieiąc</i> <i>Ztwierdzamy</i> <i>położonemi Krzyzami</i> <i>††</i>

¹²⁸ APPD, sygn. Pk 27, k. 33–34; APPD, [bez sygn.], k. 234; APPD, sygn. Lw 302, k. 352.

¹²⁹ APPD, sygn. Pk 27, k. 35–36; APPD, [bez sygn.], k. 693; APPD, sygn. Lw 302, k. 144.

¹³⁰ APPD, sygn. Pk 27, k. 46–47; APPD, [bez sygn.], k. 597; APPD, sygn. Lw 302, k. 9.

¹³¹ APPD, sygn. Pk 27, k. 46–47; APPD, [bez sygn.], k. 696.

1	2	3	4	5	6	7
10.	Регіналд Костецький конверс з міста Підкаменя (Reginald Kostecki konwiersz z Miasta Podkamienia) ¹³²		2 роки <i>wypełniwszy</i> <i>lat dwie</i> <i>Proby moiey</i> <i>Zakonney</i>	24 листопада 1722 (Tomasz Nowomieyski przeor)	Gabriel Izderbski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Tak iest a zapisać nie</i> <i>umiem więc własną ręką</i> <i>kładę krzyżyk</i> †
11.	Кшиштоф Пневські (Krzysztoff Pniewski) ¹³³	6 лютого 1724 <i>habit</i> <i>konwirski</i>	<i>2 roku</i> <i>lat dwie</i> <i>przybywszy</i>	6 лютого 1726 (Tomasz Nowomieyski przeor)	Ceslaus Jaroszewicz M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Na co się</i> <i>Podpisuię nie umiejący</i> <i>pisać Znak krzyża</i> <i>Świętego kładąc. † Brat</i> <i>Krzysztoff</i> <i>Pniewski</i>
12.	Симпліцій Бялошицький (Symplicy Białoszycki) ¹³⁴	3 червня 1724 <i>habet</i> <i>konwirski</i>	2 роки <i>lat dwie</i> <i>przybywszy</i>	26 травня 1726 (Tomasz Nowomieyski przeor)	Raymundus Janikowski M[a] g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Nacosię podpisuię</i> <i>nie umiejący pisać</i> <i>Znak krzyża S kładę †.</i> <i>Brat Simplicy Białoszycki</i>

¹³² APPD, sygn. Pk 27, k. 47–48; APPD, [bez sygn.], k. 360: тут зафіксовано також світське ім'я цього конверса Георгій; APPD, sygn. Lw 302, k. 364.

¹³³ APPD, sygn. Pk 27, k. 52–53; APPD, [bez sygn.], k. 551; APPD, sygn. Lw 302, k. 145.

¹³⁴ APPD, sygn. Pk 27, k. 53–54; APPD, [bez sygn.], k. 65.

13.	Далмат на світі Францишек Шиманський (Dalmacy na Swicie Franciszek Szymanski) ¹³⁵	[конверс ¹³⁶]	2 роки <i>lat dwie</i> <i>Proby moiey</i>	17 квітня 1735 (Marian Pruski przeor)	Stephanus [Stępkowski — I. B. ¹³⁷] M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp.	<i>Na co iako</i> <i>nieumiejący Piśma</i> <i>Znak krzyża</i> <i>Świętego kładę †</i>
14.	Герменегілд Рудецький конверс (Hermenegild Rudecki konwiersz) ¹³⁸		2 роки <i>Po</i> <i>zakończoney</i> <i>dwuletniey</i> <i>proby moiey</i> <i>Zakonney</i>	20 червня 1756 (Albertus Słotwinski wikary)	Petrus Belan M[a]g[iste]r Novitiorum mp.	<i>Na co dla</i> <i>lepszey wiary iako</i> <i>nieumiejący pisać</i> <i>kładę znak krzyża</i> <i>Świętego †</i>
15.	Егідій Росновський (Aegidius Rosnowski) ¹³⁹	[конверс ¹⁴⁰]	2 роки <i>wybywszy lat</i> <i>dwie Proby</i> <i>swoiy</i>	31 серпня 1759 (Tomasz Awedyka przeor)	Hyacinthus M[a] g[iste]r Novit[iorum]. mp	<i>Na co dla lepszey wiary</i> <i>nie umiejąc pisać kładę</i> <i>Znak Krzyża</i> <i>Świętego †</i>

¹³⁵ APPD, sygn. Pk 27, k. 79; APPD, [bez sygn.], k. 687.

¹³⁶ Приналежність до конверсів зафіксовано у: APPD, sygn. S44\11a-c, k. 747.

¹³⁷ Прізвище магістра новіціату тут не вказане; його ідентифіковано за записами попередніх та наступних професій. Див.: APPD, sygn. Pk 27, k. 76–78.

¹³⁸ APPD, sygn. Pk 27, k. 143; APPD, [bez sygn.], k. 587; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1243; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

¹³⁹ APPD, sygn. Pk 27, k. 153; APPD, [bez sygn.], k. 589; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1252; AAV-ANV, vol. 123, fol. 244; APPD, sygn. Lw 302, k. 116. У Книзі професій фігурує як Єжи, що, ймовірно, було його світським іменем, натомість надалі скрізь наводиться лише чернече ім'я Егідій.

¹⁴⁰ Приналежність до конверсів зафіксовано у: APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1252.

1	2	3	4	5	6	7
16.	Еразм Підгурський (Erazm Podgurski) ¹⁴¹	[конверс ¹⁴²]	2 роки <i>wybywszy lat dwie Proby swoiy</i>	14 серпня 1760 (Cesław Lewkowski przeor)	Casimiry Wilanowski M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp	<i>Na co dla lepszey wiary nieumiejęc pisać Kładę znak Krzyża Świętego †</i>
17.	Якуб Смутьський конверс (Jakób Smulski Konwiersz) ¹⁴³		3 роки <i>Treletniey Nowiciatu probie moiey Zakonney</i>	5 жовтня 1769 (Franciszek Blikowski wikary)	Emericus Ohanowicz M[a]g[iste]r Novit[iorum]. mp	<i>Na co wszystko własną podpisuię się Ręką Kładąc znak Krzyża S. †</i>
18.	Марколін Кощеніч конверс (Markolin Koscienicz konwiersz) ¹⁴⁴		3 роки <i>trzey letniey probie moiey Zakonney</i>	24 жовтня 1772 (Henrik Russyan przeor)	Antony Nowacki M[a]g[iste]r Novitorum mp. 6 липня 1771 (вписано до Книги)	<i>Na potwierdzenie Czego nieumiejącym będąc pisma ręką własną kładę Znak Krzyża Świętego †</i>

¹⁴¹ APPD, sygn. Pk 27, k. 154; APPD, [bez sygn.], k. 552; APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1244; APPD, sygn. Lw 302, k. 138.

¹⁴² Приналежність до конверсів зафіксовано у: APPD, sygn. S44\11a-c, k. 1244.

¹⁴³ APPD, sygn. Pk 27, k. 173; APPD, [bez sygn.], k. 641; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

¹⁴⁴ APPD, sygn. Pk 27, k. 177; APPD, [bez sygn.], k. 359; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

19.	Фердинанд Межиєвський конверс (Ferdynand Mierzejewski Konwiersz) ¹⁴⁵	3 роки <i>Po zakończeney trzyletniey Probie moiey Zakonney</i>	24 липня 1772 (Henrik Russyan przeor)	Marcellus Kocharski M[a]g[iste]r Novitorum mp. 11 липня 1772 (вписано до Книги)	<i>Własną podpisuię się Ręką, kładąc Znak Krzyża Świętego †</i>
20.	Фабіян Томашевський конверс (Fabian Tomaszewski Konwirsz) ¹⁴⁶	3 роки <i>Po zakończeney probie trzeletniey moiey Zakonney</i>	26 травня 1781 (Placed Szmoszarski przeor)	Marcellus Kocharski M[a]g[iste]r Novitorium mp. 15 травня 1781 (вписано до Книги)	<i>Co Stwierdzając własną Ręką : nieumiejący pisać : Kładę Znak Krzyża Świętego. Brat Fabian Tomaszewski †</i>

¹⁴⁵ APPD, sygn. Pk 27, k. 178; APPD, [bez sygn.], k. 460; AAV-ANV, vol. 123, fol. 249 v.

¹⁴⁶ APPD, sygn. Pk 27, k. 188; APPD, [bez sygn.], k. 695.

Bibliography

- Adadurov, Vadym. «Obytel yak osvitcha korporatsiia.» In *Na perekhresty kultur: Monastyr i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi*, eds. Alfredas Bumblauskas and Ihor Skochylas, 207–212. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu, 2019.
- Almes, Ivan. *Vid molytvy do osvity: Istoriia chytannia chentsiv Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st.* Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu, 2021.
- Archivio Apostolico Vaticano, Archivi Nuntiaturae Varsaviensis, Vol. 123.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 301, sygn. 1079, «Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, [bez sygn.], «Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithvaniae Mortuorum, conscriptus per Fr. Sadocum Barącz OP, 1887».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Lw 302, «Liber Memoriae Mortuorum seu Catalogus Defunctorum in Domino Religiosorum Patrum Fratrum ac Sororum S. Ordinis Praedicatorum in Provincia S. Hyacinthi in Russia».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Pk 2, «Kronika klasztorna czyli «Dalsze Dzieje Świętej Góry Różańcowej Klasztoru WW. Xięży Dominikanów Prowincyi Ruskiej Świętego Jacka w Podkamieniu od Roku 1788 do R. 1797 y dalej Napisane Pod Przeorowstwem Przewielebnego Oyca Mikołaja Byliny S. T. P., który diebus Maij 97 obrany został Prowincyałem».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Pk 27, «“Liber Professionis Fratrum Ordinis Praedicatorum ab Anno 1654” ad annum 1929».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Pk 3, «Kronika Klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu od Roku 1800 rozpoczęta przez Księdza Sadoka Barącz a i doprowadzona przez jego następców do 1943 r.».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Pr 27, «Ordo Fratrum Professorum Sacri Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacinthi ab A. D. MDCIII — ad 1688»; «Obitus Venerabilium PP. Ac FF. Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacithi Ab Anno Domini 1619 —ad 1677».
- Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. S44\11a-c, «Madura, R. F. Acta Capitulum Provinciae Russiae. AB A. 1598–1772. Volumen V. Romae» [Maszynopis].

- Barącz, Sadok. *Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu*. Tamopol, 1870.
- Berk, Piter. *Novi pidkhody do istoriypsannia*. Kyiv, 2010.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Kr. 1064, «Pamiętnik Aleksandra Berhofa, zakonnika z klasztoru dominikanów w Podkamieniu, z lat 1658–1725, pszetlumaczony z łaciny pszcz Sadoka Barącza w 1858 r.».
- Bukalo, Ihor. «Monasha spilnota Pidkaminskoho dominikanskoho konventu zghidno z kataloghom chentsiv Ruskoi provintsii sv. Yatseka 1766 r.» *Istoriia Pidkamenia v konteksti politychnykh, sotsialno-ekonomichnykh ta kulturnykh protsesiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh* 4 (2023–2024): 123–151.
- Bukalo, Ihor. «Ruska dominikanska provintsii sv. Yatseka u 1760–1780-kh rokakh: administratyvnyi podil ta kilkisnyi sklad konventiv.» *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia religii v Ukraini»* 35 (2025): 119–145.
- Bukalo, Ihor. «Spohady Aleksandra Berhofa (OR) (1658–1724 rr.): istoriia rukopysu ta zhyttiepys avtora.» *Bridshchyna — krai na mezhi Halychyny i Volyni* 15 (2024): 26–34.
- Bukalo, Ihor. «Vykhovni idealy Pidkaminskoho aliumnatu: analiz «Instruktsii» 1730 r.» *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 40 (2024): 49–63.
- Cowar, Steven. *The Growth of Public Literacy in Eighteenth-Century England*. London, 2012.
- Dukh, Oleh. *Prevelebni panny: Zhinochi chernechi spilnoty Lvivskoi ta Peremyshlskoi yeparkhii u rannomodernyi period*. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2017.
- Flaga, Jerzy. «Formacja kandydatów do zakonów w XVII i XVIII w.» *Roczniki Humanistyczne* 38 (2) (1990): 79–117.
- Flaga, Jerzy. «Z problematyki formacji intelektualnej kandydatów do zakonów w XVIII wieku. Organizacja i funkcjonowanie studiów retoryki.» *Zeszyty Naukowe KUL* 35 (1–2) (1992): 63–64.
- France, James. *Separate but Equal. Cistercian Lay Brothers 1120–1350*. Collegeville, 2012.
- France, James. *The Cistercians in Scandinavia*. Kalamazoo, 1992.
- Gapski, Henryk. «Przydatność ksiąg profesji w badaniach społecznych XVI i pierwszej połowy XVII wieku.» *Roczniki Humanistyczne* 24 (2) (1976): 97–111.
- Iasinski, Camillvs. W. *Summarium Ordinationum Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum [...] a primo Capitulo [...] Bononiae 1220 celebrato, usque ad Capitulum Romanum 1629 [...] celebratum emanatarum*. Cracoviae, 1638.

- Kaczmarek, Krzysztof. *Życie codzienne w klasztorze dominikanów w Brzegu*. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów W Drodze, 2024.
- Królik, Ludwik. *Organizacja diecezji Łuckiej i Brzeskiej od XVI do XVIII wieku*. Łiszki: Platan, 2017.
- Milavitskyi, Marek. «Zemelna vlasnist dominikantsiv z Pidkamenia za danymy “Mainovoho stanu dominikanskyi monastyriiv u 1922 rotsi”».» *Istoriia Pidkamenia v konteksti politychnykh, sotsialno-ekonomichnykh ta kulturnykh protsesiv na zachidnoukrainskykh zemliakh* 4 (2023–2024): 153–165.
- Mykhailovskyi, Vitalii «Yedynorohy nashoho Serednovichchia. Pysari zemskykh sudiv Ruskoho ta Podilskoho voievodstv u 1434–1500 rokakh.» *Kyivska Akademiia* 21 (2024): 95–164.
- O’Loughlin, Thomas. «Monasteries and manuscripts: the transmission of Latin learning in early medieval Ireland.» In *Information, Media and Power through the Ages*, 46–64. **Dublin**: University College Dublin Press, 2001.
- Pope, Hugh. *Dominican Lay-Brothers*. Rugeley, 1907.
- Posokhova, Liudmyla. *Na perekhrestii kultur, tradytsii, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsi XVII — na pochatku XIX st.* Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 2011.
- Shevchenko, Tetiana. «Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI — 1. połowa XVII wieku).» In *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, 169–192. Kraków: Esprit, 2009.
- Smith, Philip. «A Dominican Philosophy of Education.» In *Towards the intelligent use of liberty: Dominican Approaches in education*, [27–46]. Hindmarsh, S. Aust.: ATF Press, 2014.
- Świętochowski, Robert i Chruszczewski, Adam. «Polonia Dominicana apud extraneos.» In *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, 467–554. Warszawa: Wyd-wo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975.
- Świętochowski, Robert. «Szkolnictwo teologiczne dominikanów.» *Dzieje teologii w Polsce* 2 (1975): 212–285.
- Thompson, Augustine. *Dominican Brothers Conversi, Lay, and Cooperator Friars*. Chicago: New Priory Press, 2017.
- Urban, Waław. «Sztuka pisania w województwie krakowskim w XVII i XVIII wieku.» *Przegląd Historyczny* LXXV (1984): 39–82.
- Urban, Waław. «Umiejętność pisania w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku.» *Przegląd Historyczny* 68 (1977): 231–257.
- Voloshyn, Yurii. «Pysmennist sered meshkantsiv Poltavy druhoi polovyny XVIII stolittia (za materialamy Rumiantsevskoho opysu).» *Kyivska Akademiia* 5 (2008): 143–154.
- Wichrowicz, Cyprian Jan. *Słownik polskich pisarzy dominikańskich*. Kraków, 2012.

- Wiślicz, Tomasz. *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*. Warszawa, 2001.
- Wyczański, Andrzej. «Оświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia. Próba oceny umiejętności pisania szlachty województwa krakowskiego w drugiej połowie XVI w.» In *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, pod red. A. Wyczańskiego, 1:27–55. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976.
- Yaremenko, Maksym. «Akademiky» ta Akademia. *Sotsialna istoriia osvity y osvichenosti v Ukraini XVIII st.* Kharkiv: Akta, 2014.
- Yaremenko, Maksym. *Kyivske chernetstvo*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007.

Abstract

Analphabets in the Pidkamin Dominican Convent in the Late 17th–18th Centuries

The article examines the educational competencies of the monks of the Pidkamin Dominican Convent based on the recorded forms of personal attestation of entries in the Book of Professions. The analysis shows, that 20% of the Dominicans in this convent did not use Latin but used Polish. Another 4,5% were analphabets, as evidenced by their inability to sign and attest the record with an equal-armed cross. This is also indicated by the accompanying notes about the inability to write for certain individuals. The study focuses on the Book of Professions itself, tracing the chronology and mechanisms of its compilation, the features of the record forms, and its potential as a historical source.

It was established that all analphabets persons without exception were conversi, and the formation of this category of Dominicans in the community was traced. Special attention was given to the issues of affiliation of illiterate candidates: their geographical, and partly social origin; features of the probationary period or novitiate (cases of completing a three-year novitiate were identified, which we consider to be a general disregard for the norms established by general chapters regarding the maximum period of two years). Special attention was paid to the age characteristics of analphabets: age of entry into the community, length of service as: time of service, lifespan. It was found that conversi were not very mobile, often did not change their place of service at all.

The article further analyzes the features of the spiritual and educational formations of analphabets in the Pidkamin Convent. It is found that conversi typically acquired their education prior to taking religious vows; afterward,

they engaged primarily in manual labor within the monastery. Thus, the entry of an alphabets in the Book of Professions is rather a statement of fact. The Dominican educational model was separately traced, which made it possible to assert that the educational studies conducted in the Pidkamin Convent were aimed at other categories of Dominicans, and, therefore, it was stated that the Order, although limiting the number of illiterate conversi, still tolerated this category of Dominicans. Thus, alphabets constituted a small but integral part of the Dominican community in the Pidkamin convent during the 17th–18th centuries.

Keywords: Dominicans, Pidkamin Convent, Conversi, alphabets, education, Ruthenian Dominican Province of St. Hyacinth, monastery.

